

René Rác

Vysoká škola zdravotníctví a sociálnej práce sv. Alžbety, Bratislava
ORCID: 0000-0002-8534-021X

SYSTÉM SOCIÁLNEJ PÉČE O OHROŽENÉ DĚTI A MLÁDEŽ

SYSTEM OPIEKI SPOŁECZNEJ DLA DZIECI I MŁODZIEŻY W TRUDNEJ SYTUACJI ŻYCIOWEJ

SOCIAL CARE SYSTEM FOR VULNERABLE CHILDREN AND YOUTH

ABSTRAKT

V České republice vyrůstá přibližně 20 tisíc dětí, které jsou odkázány na život mimo rodinu. Jestliže dítě nemá dostatečně bezpečné a vhodné podmínky pro zdravý vývoj, které zabezpečuje rodina, tak má stát povinnost pro tyto občany zajistit náhradní péči. Náhradní péče je poskytována náhradní rodinnou péčí (pěstounstvím) nebo ústavní péčí. Cílem příspěvku „Systém sociální péče o ohrožené děti a mládež“ je analyzovat vliv sociální práce, která se zabývá ohroženými dětmi a mládeží. Součástí analýzy je komparace dvou států Polska a Dánska, kteří poskytují sociální péči formou pěstounské péče nejen pro ohrožené děti. Systém sociální péče pro ohrožené děti prošel v posledních letech významnou reformou s dynamickým vývojem. Transformace

systemu v České republice byla realizována Ministerstvem práce a sociálních věcí spolu s ostatními resorty jako například Ministerstvo vnitra, které významně přispělo k rozvoji. Záměrem práce je uvést rozbor historického vývoje systému péstounské péče. V příspěvku vymezujeme symptomy psychické deprivace u dětí, které mohou nastat zanedbáváním péče. Součástí práce je analýza klíčového jevu „zanedbávání“ a jeho možná geneze.

Klíčová slova: ohrožené děti, rodina, systém sociální péče a pomoci, sociální pracovník, péstounská péče.

ABSTRAKT

W Republice Czeskiej dorasta około 20 000 dzieci, które żyją poza rodziną. Jeżeli dziecko nie ma dostatecznie bezpiecznych i odpowiednich warunków do zdrowego rozwoju, jakie zapewnia rodzina, państwo ma obowiązek zapewnić tym obywatelom alternatywną opiekę. Opieka zastępcza jest zapewniana przez zastępczą opiekę rodzinną (pieczy zastępczej) lub opiekę instytucjonalną. Celem artykułu „System opieki społecznej dla dzieci i młodzieży w trudnej sytuacji życiowej” jest analiza wpływu pracy socjalnej na dzieci i młodzież w trudnej sytuacji życiowej. Analiza obejmuje porównanie dwóch państw w Polsce i Danii, które zapewniają opiekę społeczną w formie pieczy zastępczej nie tylko dla dzieci w trudnej sytuacji. System opieki społecznej dla dzieci szczególnie wrażliwych przeszedł w ostatnich latach znaczące reformy i dynamicznie się rozwija. Transformację ustrojową w Czechach przeprowadziło Ministerstwo Pracy i Spraw Socjalnych wspólnie z innymi resortami, m.in. Ministerstwem Spraw Wewnętrznych, które wniosły istotny wkład w rozwój. Celem pracy jest analiza historycznego rozwoju systemu pieczy zastępczej. W artykule definiujemy objawy deprywacji psychicznej u dzieci, które mogą wystąpić w wyniku zaniedbania. Częścią pracy jest analiza kluczowego zjawiska „zaniedbania” i jego możliwej genezy.

Słowa kluczowe: dzieci w trudnej sytuacji życiowej, rodzina, system pomocy i opieki społecznej, pracownik socjalny, opieka zastępcza.

ABSTRACT

Approximately twenty thousand children who grow up in the Czech Republic live without or outside their families. If a child does not have sufficiently safe and suitable conditions for his/her healthy development, which should be provided by his or her own family, the state has the obligation to maintain alternative care for such

citizens. Substitute care is provided by substitute family care (also known as foster care) or institutional care. The aim of the article is to analyse the impact of social work practice that deals with children and teenagers. The analysis includes the comparison between two countries – Poland and Denmark which both provide social care in the form of foster care (also for vulnerable children).

In recent years, the social care system for vulnerable children has undergone significant reforms and it is still dynamically developing. The transformation of the system in the Czech Republic, which was carried out by the Ministry of Labor and Social Affairs and with other ministries including the Ministry of Interior, made a significant contribution to the development. The analysis of historical development of the foster care system, the phenomenon of neglect and its genesis, mental deprivation of children through neglect are also widely discussed in the work.

Keywords: endangered children, family, social help system, social worker, foster care.

1. SOCIÁLNÍ PRÁCE S OHROŽENÝM DÍTĚTEM

Špatné a ohrožující jednání, které narušuje zdravou výchovu jedince, je vždy způsobené úmyslným i neúmyslným jednáním pečujících osob. Autor Oldřich Matoušek uvádí ve své publikaci čtyři typy poškozování:

- **tělesné týrání:** jedná se o závažný škodlivý fyzický zásah na dítěti, jednání na oběti zanechává známky narušeného fyzického, psychického či sociálního statusu,
- **sexuální zneužívání:** incest tedy sexuální styk s příbuzným v přímém pokolení,
- **zanedbávání:** opomíjení potřeb dítěte pečující osobou,
- **emoční týrání:** formy psychického násilí.

V praxi sociální práce se zneužíváními a zanedbávanými dětmi a jejich rodinami je velmi obtížné stanovit oddělení jednotlivých typů nevhodného zacházení s dítětem. Významným faktorem může být pro nás etnická příslušnost rodiny. Absolutní kritérium sociální práce se

zneužíványi či ohroženýi dětmi není doposud vědecky stanovené. V současné době nám ani zákon nemůže přesně stanovit co je, nebo není adekvátní jednání k dítěti. Proto důležitou součástí sociálního pracovníka se zaměřením na ohrožené děti je empatie, odborný výcvik a silné zázemí v organizaci. Na jiný náhled můžeme poukázat v západoevropských zemích, kde je jasně stanovený zákon a povinnost oznamovat příslušným orgánům případy nevhodného jednání s dítětem. Ne vždy se jedná o pravidlo, že poškození dítěte je patrná forma tělesné újmy. Může se jednat např. o rozvodové řízení, kde dítě je nástrojem pro poškození druhého rodiče. Dle zahraničních zkušeností je v současné době jasné, že v tomto případě je nutná forma intervence. Nedostatek důkazů a svědectví o zanedbávání péče je pro soudní rozhodování náročnou situací, ale ještě náročnějším procesem může projít dítě. Necitlivé vyšetřování přivádí jedinci sekundární viktimizaci. [Matoušek.in. 2010, s. 29]

Syndrom CAN – Child Abuse and Neglect je součástí diskuze, ve které se pojednává o zanedbávání dítěte. V této náležitosti je nutné zmínit statistický fakt, že zanedbávání dítěte je hlavní složkou syndromu CAN. Ovšem v odborné literatuře se setkáváme častěji s jinou problematikou, která je součástí syndromu. Autor Dubowitz poukazuje na fakta odborných časopisů a jejich činnost „ohrožených dětí bylo jen 6% publikovaných studií věnováno výhradně problematice zanedbávání dětí, oproti 23% publikovaných prací výlučně se zabývajícími sexuálním zneužíváním“ [Dobowitzs 1994 za: Pémová, Ptáček 2016, s. 16–20].

Autoři Pémová a Ptáček [2016, s. 17] klade důraz na sociální konstrukci moderní společnosti, kde nacházíme mnoho faktorů, které způsobují vznik zanedbávání dítěte. Společensko – kulturní pohled nám určuje mnoho faktů ve výchově co je nebo není přijatelné pro standardní výchovu. I když máme rozšířenou právní působnost nelze opomenout přetrvávající práci a její systém, který je využíván na dětech. Jistě se shodneme, že tento negativní jev je nepřijatelný či odsouzeníhodný, avšak mnohdy a ne ve vzdálených zemích je tento systém stále aktiv-

ní. Historie zanedbávání dětí označuje jako nejběžnější formu vraždu novorozence a odložení. V roce 1670 byl založen zdravotní ústav pro odložené děti. Abbé Malvaux napsal v roce 1780 „V první roce tohoto zařízení 1670 byl počet nalezených dětí 312. Deset let poté 890. V roce 1700 počet stoupl na 1738. V roce 1740 byl počet 3150. A za dalších 36 let se více než zdvojnásobil, protože v roce 1776 se napočítalo 6419 nalezců. Je to víc než třetina dětí, které se narodily v Paříži, jejichž celkový počet v tomtéž roce 18519“ [Pémová, Ptáček 2016, s. 17].

1.1. HISTORIE ZANEDBÁNÍ DÍTĚTE

Patrný vliv na výchovu a zanedbávání dítěte má období 4. století našeho letopočtu, kdy křesťanství uznává dítě jako lidskou bytost. I přes zákaz ubližování či zanedbávání dítěte nelze opomenout otcovskou moc, která měla na dítě dopad. Moc v průběhu vývoje lidstva postupně slábla. V roce 1949 došlo k zrovnoprávnění rodičovské moci mezi otcem a matkou. Značným vlivem bylo přijetí odlišné formulace z roku 1959 Chartou práv dítěte, kdy se zaměřujeme na práva a povinnosti dítěte. Rodičovská odpovědnost dochází ke změně roku 1989 a přináší pro dítě řadu nových práv. Prioritním úspěchem vnímáme především reformu, která přináší povinnost pečovat o dítě pokud možno co nejlepším způsobem, zákaz jakékoliv diskriminace a v neposlední řadě právo dítěte na společenskou participaci. Období 18. století v rámci osvícenství přineslo lepší pochopení pro vnímání potřeb dítěte, aby nedocházelo k zanedbávání. Avšak toto období pro nás stále není prioritním teprve 19. století je hlavním obdobím změn a zavedení péče o postavení dítěte ve společnosti. Zřetel byl věnován dětem, které se ocitly v situaci endogenní i exogenní problematice. První mezinárodní dokument o zákazu dětské práce byl zaznamenán na konci 19. století. Zákaz přinesl skutku velkolepý rozvoj péče o dítě ve 20. Století. Problematika ohrožení dítěte a zanedbávání péče se začíná systematicky zkoumat v šedesátých letech 20. století. U většiny států nastala modifikace systému sociálního za-

bezpečení pro ohrožené děti a mládež. Cílem změny byla zřetelná změna programu systematického procesu a úspěšné plánování intervence. Relativní změna se nezastavila pouze u definování problematiky, kdo je ohrožené dítě, ale mnoho času se trávilo nad výzkumnou činností vzniku rodičovské patologie. Opozičním předpokladem pro vznik statusu zanedbávané dítě se objevily modely, které poukazují na situaci sociálních jevů, jež aktivují problematiku např. chudoba, nezaměstnanost, sociální vyloučení, rozvod, aj. [Dunkovský 2005, s. 15–20].

Novodobé pojetí zanedbávání dítěte se objevilo v meziválečném období v USA a Velké Británii. Cílem byla definice jasných stanov, které se zabývají vývojem dítěte, rodičovské péče včetně přístupů ve školním zařízení. Pojetí mělo přispět k vývojovým fázím v dětství a jeho pojmenování. Zcela inovativní postoj zaměřující se na zanedbávání dětí zůstal aktuálním tématem do dnes. Veřejní činitelé i lékařské odbory měly jasný cíl a to zavedení preventivních opatření, aby nedocházelo k vysokému počtu dětské i kojenecké úmrtnosti. Obsahem aktivit preventivního opatření byla zejména nutričně vyvážená strava a hygienická opatření. Přestože meziválečné období bylo součástí inovativních změn, nelze opomenout oblasti, u kterých inovace byla pravděpodobně stále v pojednávání. Systém ochrany péče o děti se svými kompetencemi zaměřoval pouze na důsledky, které vznikaly jako součást jednání patologické výchovy. V tomto případě se jednalo o společensky nepřijatelné chování nebo patologické jevy u dětí a mládeže. K možnosti řešení problematiky vzniklých patologických jevů z důvodů zanedbávání péče se využívaly dva typy systému a to medicínský přístup nebo sociologický model. Medicínský model řeší vzniklou problematiku pomocí psychiatrické medicíny. Sociologický model se zaměřuje na intervenci a vznik nežádoucích jevů, které nastaly v rodině. Autor Matin (1944) vnímal zanedbávání dítěte jako součást válečného stavu, který měl jednoznačný vliv na zdravou a kvalitní výchovu, avšak poukazoval na výzvu pro Velkou Británii, která měla okamžitě jednat v rámci politiky rodiny a

sociálního systému. Poskytnutí primární prevence s možností dávek a služeb by zainteresovalo rodiny [Pémová 2016, s. 20-21]

V současnosti se zanedbávání dítěte projevuje i zvýšeným rizikem, kdy děti tráví příliš mnoho času ve virtuálním prostoru a stávají se oběťmi kyberšikany, která je určitým projevem zanedbávání ze strany rodičů, kteří nevědí, jak dieta tráví volný čas, nezajímají se o osobní zájmy dítěte a zanedbávají jeho výchovu [Ludwig Cintulová et al, 2017].

1.2. RODINA JAKO HLAVNÍ FAKTOR

Často kontroverzním a diskutovaným tématem v době, kdy se společnost stále vyvíjí je selhávání funkce biologické rodiny a nebezpečné dopady na dítě. Média mnohokrát způsobují svou činností klamné představy o náhradní péči, která je poskytovaná dětem, u nichž je nedostačující výchova. Na jedné straně je indikátor utajování identifikace matky, která porodila své dítě a následně jej odložila do baby boxu, avšak na druhé straně se můžeme potkat se situací, kdy dítě právě vyhledává své biologické rodiče, přes veškerou nepříznivou situaci, kterou mu mohli způsobit. Proto je velmi těžké přijmout tvrzení, co je nebo není pro lidskou duši přijatelné.

Zanedbávání dítěte je označováno jako jev, který je ovlivněn více činiteli. Jako hlavní složku lze vnímat psychickou zátěž nepříznivým prostředím a dysfunkce rodiny. „Co je tedy rodina? Stručně řečeno, je to společenství, kde se sdílí čas, prostor, úzkosti i naděje, kde se soužitím všichni učí pro život, kde všichni dávají i přijímají, kde formují svou osobnost a mají možnost zrát k moudrosti – a kde podstatnou složkou všeho je vzájemně sdílená a působná radost. A právě v tomto je něco pro rodinu hluboce specifického: je tu dána jedinečná příležitost, aby toto společenství bylo společenstvím radosti“ [Matějček, Langmaier 1981, s. 220]. Řada autorů tak jako významný autor publikace „domácí násilí“ pan Drahomír Ševčík se shoduje, že význam rodiny v posledních letech upadá. K tomuto úpadku silného významu rodiny přispívají zejména

zrychlené faktory v dnešní společnosti, jako jsou životní tempo, vysoké nároky na život, jednoduchá dostupnost nelegálních látek, ztížené podmínky harmonizace rodiny a společnosti. Ze sociálního a psychologického hlediska často dochází k omylným situacím, které posuzují vzájemně dysfunkční a neúplnou rodinu. Neúplná rodina může být také vzorovým příkladem pro úplnou rodinu, kde není dostatek společné lásky a pochopení pro dítě. Nutné je upozornit, že špatná struktura rodiny je narušeným procesem vztahu, avšak není zavádějícím rizikovým faktorem [Ševčík, Špatenková 2011, s. 11–13].

Pro každého člověka má rodina zásadní význam pro na rozvoji duševní, tělesné i sociální struktury osobnosti. Dítě své naučené vzorce chování uplatňuje ve společnosti v pozitivním i negativním smyslu. Pro optimální a zdravý vývoj dítěte je nutné, aby rodina vynaložila značné úsilí zabezpečit základní potřeby jedince. Autorka Gillnerová [2011, s. 115–116] vychází z následujících potřeb:

Potřeba stimulace: důležitým prvkem stimulace je, aby každý rodič své dítě podněcoval k aktivním reakcím a nerovová soustava pracovala naplno. Rodič nemá očekávat, až dítě zahájí činnost nebo aktivitu, ale rádně dítě k aktivitě motivovat či vést. Díky intuitivnímu charakteru rodičovství, je každý biologický rodič schopen odhadnout možnosti svého milovaného dítěte.

Potřeba smysluplného světa: další klíčovou potřebou je dítěti zabezpečit smysluplné poznávání světa a pocit přijetí.

Potřeba životní jistoty: každý jedinec od narození potřebuje cítit potřebu jakési životní jistoty, která je zabezpečená biologickou rodinou. Díky této jistotě jsme schopní překonávat životní nejistoty a překážky. Stabilita prostředí umožňuje dítěti aktivně vyhledávat změny.

Potřeba pozitivní identity: rozvoj identity dětské osobnosti „já“ je primárně odkázaný na matku dítěte, zabezpečení pozitivní potřeby je hlavním bodem pro zdravý a optimální vývoj jedince.

Potřeba životní budoucnosti: uspokojování této potřeby nám od narození umožňuje poznávat své okolí a předky, posouvat nás dále a vytvářet cíle a plány, těšit se na něco. Ústavní výchova dětem neumožňuje maximální pocit radosti, poznávání předešlých rodinných příslušníků. V době dospělosti většinou začnou pátrat po biologické rodině.

Autor Helus [1987, s. 44] taktéž vnímá význam biologické rodiny pro dítě jako nenahraditelný prvek, který ničím nezabezpečíme. Ne vždy a každé dítě má možnost se ocitnout v rodině, která dokáže zabezpečit základní potřeby pro výchovu a rozvoj dítěte. V tomto případě nepříznivá situace rodiny se odráží na dítěti. Nejen že rodina ohrozila a způsobila životní bolest dětské duši, ale zároveň tímto jednáním ohrožuje i společnost. Dítěti budou chybět především návyky nebo společenská pravidla a zvyklosti.

Kvalita rodinného života je ovlivněná různými faktory, které působí na její vývoj. Autoři p. Drahomír Ševčík a p. Naděžda Špatenková [2011, s. 14-15] se shodují s ostatními autory nad třemi principy, které ovlivňují zdravé fungování rodiny jedná se o:

Soudružnost / kohenze – kontext je založený na vzájemné důvěře, sounáležitosti a podpoře. Ve zdravém fungování rodiny, je zcela přijatelné, že dochází v určité míře k samostatnosti. U mladších věkových kategorií se projevuje v rodinném vztahu silná soudržnost, avšak postupem věku dochází k zdravému rozvoji a také k určité autonomii. Rodina zvenčí může vypadat velmi dobře, která si počíná s absolutní spokojeností. Při hlubším zkoumání můžeme narazit na pseudosoudržnost. Jedná se o fiktivní soudržnost rodiny s narušenými vztahy. Takzvané rodinné tabu objevující se převážně ve formě domácího násilí může být dlouho skryté i utajené. Objeti jsou manipulované pachatelem, mnohdy mají omezený přístup k sociálním kontaktům. Neustálá kontrola míry loajálnosti pro ohrožené dítě přináší mnoho nebezpečných a negativních složek působících na utváření osobnosti.

Adaptabilita – v životě je mnoho okamžiků a nečekaných stresových situací, ve kterých se může jeden z rodinných členů objevit. Silná adaptabilita rodiny je součástí zdravého jádra a úspěchu v rodinném životě. Samozřejmě existují rodiny, které se zaměřují na předchozí a dávne rigidní nástroje v rodině. Neúčinné vzorce vedou pouze k stagnaci a úpadku rodinného života.

Rodinná komunikace – hlavním pilířem rodiny je otevřená komunikace a vzájemné naslouchání si. Nenarušená rodinná komunikace slouží k vytváření pozitivní atmosféry a vzájemné pomoci při řešení životních událostí. Dysfunkce v rodinné komunikaci je součástí přežívání jedince s rodinou.

2. VÝVOJ SOCIÁLNÍ PRÁCE A SYSTÉMU O OHROŽENÉ DĚTI

Každý jedinec má svou jasnou představu o dítěti a jeho lehce zranitelné duši. Téměř je složité najít vhodnou a tematicky přijatelnou definici. Dlouhodobě se vědecky rozvíjely myšlenky a názory, výzkumné soubory či sledování, které vedly k polemikám souvislosti výchovy a genetiky. Nelze jinak než souhlasit, že tyto dva pojmy k sobě jednoznačně patří. Dětství je základní část života ukazující směr jedince. Dítě je specifická lidská bytost, která pro úspěch v životě potřebuje základní, ale i velmi propracovanou strukturu. Avšak s velkou lítostí nemůžeme říci, že každému dítěti ve světě je nabídnutý tento krok do života biologickými rodiči. Proto musí nastoupit, alespoň minimální ochrana a zabezpečení „náhradní rodinná péče“.

Hospodářská bída a úmrtí ve středověku často vedly k situaci, kdy se z dětí stávali sirotkové. Společnost mnohokrát v minulosti pomáhala v nepříznivé situaci, které musely čelit děti. Vzhledem k postupu lidského vývoje a času, dnes nemůžeme poukazovat na hospodářskou bídu, ale bohužel na nezodpovědnost a neschopnost rodiny vychovat jedince

do společnosti. Historickým vývojem do roku 1964 nebyla jiná možnost umístění sirotků, až po tomto roce byla zavedena ústavní péče a adopce jakožto dvě náhradní formy rodinné péče. Přednost umístění dětí do náhradní výchovné péče, jako je tomu dnes, nebyla v minulosti natolik úspěšná a realizovaná. Hlavní organizační činnosti byla do roku 1964, bylo umísťovat děti do ústavních zařízení, kde probíhala kolektivní a jednotná výchova. Výhodou této realizace byla pedagogická i ekonomická situace. Děti do 6 let vyrůstaly ve čtyřech zařízeních, které byly určeny věkově: kojenecký ústav 0–1 rok, dětský domov 1–3 let, poté 3–6 let, dětský domov pro děti školního věku. Tricetiletá válka vznikající vrcholením sporů mezi vyznavači římskokatolické církve a zastánci protestantských vyznání nepřinesla pouze boj. Po této události začali vznikat první sirotčinské ústavy pro opuštěné děti. Jako jeden z nejstarších nalezců je nutné zmínit Vlašský špitál z roku 1575. O několik let později se situace náhradní rodinné péče rozšiřuje [Matějček, Langmaier 2011, s. 344–345].

V současné době se rozšiřují formy rodinné politiky a především náročnost a požadavky na sociální pracovníky. Nelehká situace sociálních pracovníků, kteří pracují s ohroženými dětmi, je založená na odbornosti a komplexnosti úvahy, zda dítě se ocitá v ohrožené situaci. Historicky se poukazovalo pouze na to, zda je dítě ohrožené či nikoliv, avšak v současnosti musíme projít složitým rozbořením. V roce 1789 byl vytvořen speciální nalezinec pro nemanželské děti, které byly určeny do pěstounské péče. Od roku 1862 působila účinnost zákona pro obec, která měla povinnost pomoci v době nepříznivé sociální situace. Mezi hlavní oblasti se řadí oběti osiření, nepříznivá sociální událost a finance, pomoc pro nemohoucí lidstvo. Na základě výše uvedeného zákona vzniká v roce 1968 chudinský zákon uplatňován pro veřejnou pomoc včetně pomoci pro osoby bez ohledu na věk. Opatření nejen že nahradila péči, kterou poskytovaly farní ústavy, ale šlo o významný posun a pokrok v této době. Příplatek na adopci sirotka byl realizován od roku

1902. Úspěšné začátky dvacátého století dlouho nevládli. Ihned po druhé světové válce došlo k zásadní změně péče o dítě. Systém, který měl pravděpodobně výbornou realizaci a možnost k zdokonalování se, padnul tak rychle jako domek z karet. Radikální změna byla převedená do formy sovětského svazu, pěstounská péče byla anulována a vznikla neuvěřitelný nárůst sirotků. Děti byly vychovávány ve velkých ústavech podle vzoru sovětského svazu, tedy kolektivní výchovou. Pozitivní výhledy přineslo období 60. let, kdy odborníci poukazují na kolektivní výchovu, která se uskutečňuje v ústavech daleko od běžné civilizace. Účinek této výchovy byl zcela propadající a neměl žádné dobré výhledy pro vývoj dítěte. Na základě mnoha vědeckých studií a odborných článků, které uváděli odhodlaní odborníci s cílem pomoci dětem, přineslo realizaci SOS vesniček. Pro bezpečí a ochranu ohrožených dětí je podstatný zákon z roku 1963 – zákon o rodině a o deset let později zákon z roku 1973 - zákon o pěstounské péči. Do roku 2000 nedošlo k zásadní reformě, děti byly udělovány do pěstounské péče a od 1. dubna roku 2000 je pěstounská péče součástí zákona o rodině. Hlavním a zásadním cílem zákona o rodině je zabezpečit ohroženému dítěti zejména náhradní rodinnou péči a projevit maximální snahu, aby dítě nemuselo být umístěno do ústavní výchovy [Bubelová i in. 2011, s. 8–11].

2.1. PĚSTOUNSKÁ PÉČE

Jedna často z vyhledávaných a upřednostňujících forem náhradní rodinné péče je „pěstounská péče“. A jak uvádí p. autor Matějček, podstatou specifického vztahu dítěte k rodičovským osobám není, že je někdo krmí a udržuje při životě, ale že mu poskytuje oporu a jistotu v poznávání neznámého...“ [Matějček i in., 2010, s. 29]. Pěstounská péče je poskytování náhradní biologické rodiny. Stát v tomto případě zajišťuje finanční zabezpečení. Pěstounská rodina má právo na příspěvek a finanční odměňování. Rozlišujeme dvě formy pěstounské péče a to dlouhodobá pěstounská péče a pěstounská péče založená na princi-

pu jednoho roku, kdy se počítá se situací, že dítě bude umístěno jinam nebo případně do jiného výchovného zařízení. Jestliže dítě není svěřené do osvojení, nadále pro biologické rodiče zůstává vyživovací povinnost na dítě. Pečující osoba o dítě, tedy pěstoun, nemá vždy všechna práva a možnosti rozhodovat o právech dítěte. Tuto funkci vykonávají biologičtí rodiče. Ovšem v tomto případě je nutné podotknout a zaměřit se na to, z jakého důvodu bylo dítě rodině odebráno. Aktuální opatrovníci mohou zažádat soud o udělení práv dítěte a možnosti jeho rozhodování [Matoušek, Pazlarová 2016, s. 14]. Autorka Archerová [2001, s. 98] dodává: „Původní rodina způsobila dítěti mnoho bolesti. Nedokážete se smířit s pomyslením, že by měla v životě dítěte dál existovat – a možná je dokonce znovu a znovu zraňovat. Pokud je to skutečně tak, řekněte to otevřeně. Je na patričních úřadech a na samých členech původní rodiny, aby si obhájili další styk s dítětem. Jinak od vás dítě bude přejímat ambivalentní postoj, i když se může zdát, že s kontaktem s původní rodinou nemá žádné potíže.“

Pěstounská péče zaznamenala významný rozvoj od roku 1973, kdy došlo k možnosti péči realizovat. Mnohé země umožňují pro manželské páry pěstounskou péči. Forma náhradní rodinné péče je tímto, stejně jako v České republice nahrazována institucemi např. dětským domovem. Tak jako v instituci, která poskytuje péči, a děti občas přecházejí nebo mění zařízení, tak i v pěstounské péči může dojít k zásahu neosvědčení a dítě se vrazí zpět. V následujícím případě je velmi důležité stanovit psychologické aspekty formy náhradní rodinné péče. [Matějček, Langmaier 2011, s. 343].

Autorka Bubelová a kol. autorů [2011, s. 13] uvádí několik možných psychologických faktorů:

Touha mít dítě – zcela nejdůležitější je potřeba si uvědomit a připustit situaci, že je malá pravděpodobnost mít miminko od narození. Naše touha tedy připadá pouze mít dítě v pěstounské péči. Jak je, již dlou-

hodobě známo většinou je dětí dostatek, bohužel potencionálních zájemců, kteří splňují podmínky je nedostatek. A proč tomu tak je? Jedna z vysvětlujících myšlenek právě může být, že dítě není „volné“ tedy naše. Musíme vzít v potaz, že biologická rodina má nadále práva a vyživovací povinnost, takže jsme omezení pečovatelé. Za zvažovanou také stojí důležitá myšlenka, zdali jsem schopen jako zájemce o dítě respektovat vztah dítěte k biologické rodině, přestože se snažím maximálně, co nejlépe umím, pečovat a zabezpečovat potřeby pěstounského dítěte. Také může nastat nečekaná situace, kdy se dítě vrátí zpět do biologické rodiny.

Dítěti chybí sourozenec – naše dítě touží po sourozenci. Není snad nic hezčího než vidět, jak si sourozenci vzájemně rozumí a respektují se navzájem. Samozřejmě úvahu a realizaci, že si pořídíme dítě z dětského domova, uděláme radost nejen dítěti, které touží po sourozenci, ale i dítěti z dětského doma. Je důležité přejít k hlavní myšlence, zda je naše dítě dostatečně připravené měnit sourozence? Jak již bylo zmíněno, může nastat situace přechodu dítěte z ústavní výchovy zpět k biologické rodině. V tomto směru se dítě, které mělo touhu po sourozenci, může ocitnout ve zmatenosti a ve vlastní obavě, která může přinést rodině nepříjemné komplikace.

Romantická touha a dobrý skutek: mediálně nás může zmást touha po dítěti, avšak dříve než začneme konat, navštívme odborníka, se kterým se budeme moci poradit.

Autoři Gabriel a Novák [2008, s. 144] uvádí rozdělení náhradní rodinné péče formou pěstounské služby do několika forem. Pro krátkodobou pěstounskou péči je jednoznačně pro Českou republiku vzorem Polsko. Pěstounskou péči v České republice řídí zákon č. 452/1992 Sb. Rozdělení náhradní rodinné výchovy – pěstounské péče je následovný:

A) individuální pěstounská péče

- pěstounská péče cizích osob
- příbuzenská pěstounská péče

Pěstounská péče cizích osob: forma pěstounské péče pro osoby, které nemají s dítětem žádný příbuzenský vztah. Žadatelé v tomto případě mohou být manželské páry nebo také samoživitelé. V rodině se může nacházet dítě a péče probíhá v běžném rodinném prostředí. Nelze opomenout psychickou náročnost vychovávající osoby, jenž musí vynaložit maximální úsilí k dítěti. Často je výchova těchto dětí narušená životním stylem biologických rodičů.

Příbuzenská pěstounská péče: forma pěstounské péče je vykonávaná příbuznými rodinnými příslušníky, kteří o dítě pečují. Většinou tuto funkci zastávají prarodiče, ale i strýcové a tety. V menší míře jsou to starší sourozenci. U prarodičů může být stěžujícím problémem pro celou situaci hranice věku, která se těžce přizpůsobuje porozumění přemodernizovanému světu. Situaci prarodiče mohou u svého dítěte omlouvat, a proto dalším stěžujícím faktorem pro příbuzenskou péči může být nacházení nekritického přehlížení, které má opět negativní dopady na výchovu dítěte. Protikladnou situací může být extrémní přístup k biologickým rodičům, u kterých nevidí a ani nechťejí vnímat snahu o zlepšení. Cílem prarodičů je omezit kontakt s biologickými rodiči pokud to možnosti dovolují, až do doby dospělosti dítěte.

B) Skupinová pěstounská péče

- SOS vesničky
- Velké pěstounské rodiny

SOS vesničky – základním cílem SOS vesničky je poskytování rodinného zázemí pro ohrožené děti, které nemají příležitost umístění do pěstounské péče. SOS vesnička vzniká na území vesnice, kde je několik stejných zařízení. Pro děti umístěné v tomto zařízení je výhoda, že žijí pohromadě ve stejných podmínkách s ostatními členy. Tento způsob poskytování péče pro dítě jednoznačně vytváří pocit, že někde patří. Nevýhodou SOS vesničky je, že v blízkém okolí se nachází minimum mužů. Tyto děti jsou vychovávány „matkou“ a pomocnou tetou až do dospělosti. I v tomto případě, tato nevýhoda může přinést pro dítě pocit

bezpečí. Dítě nemusí nabírat obavy, že se rodina opět rozpadne vinou matky a otce.

Velké pěstounské rodiny – pěstounská péče poskytována manželskými páry, které mají vlastní děti. Do pěstounské péče rodina přijímá tři a více dětí.

2.2. PSYCHICKÁ DEPRIVACE DĚTÍ Z PĚSTOUNSKÉ PÉČE

Zpravidla, když od narození pláče dítě, je u něj matka nebo otec. Rodiče svým jednáním naplní aktuální potřebu dítěte, kterou svým pláčem vyžaduje (lásku, hlad, žízeň, přebalení atd.). Existují rodiny, ve kterých často rodiče mění své partnery, a dítěti se nedostává naplnění citové potřeby. Nezodpovědné jednání rodičů má nejnebezpečnější dopady na psychický vývoj dítěte. Centrální a nervová soustava dítěte je silně narušená. Ve vývoji u jedince dochází k narušení důvěry a pocitu bezpečí kolem sebe. Každé příjemné i nepříjemné situace, které prožije dítě v dětství, se budou projevovat v aktuálním procesu života i v budoucnosti [Bubelová i in. 2011, s. 16].

Významní autoři J. Langmeier a Z. Matějček rozlišují tři základní typy osobnosti dětí, které se ocitly zanedbáváním péče v ústavní výchově.

Typ „sociální hyperaktivity“ – děti navazují kontakt bez jakékoliv zábrany, dění kolem je pro ně zajímavé, ale tohoto dění se neúčastní, tento stav máme možnost vidět i v individuálních vztazích. Děti s typem sociální hyperaktivity mnohdy mají problém udržet pozornost ve školním prostředí, učit se novým věcem a novému učivu. Zajímá je dění kolem.

Typ „sociální provokace“ – Nenaplnění potřeb dítěte a jeho vnitřního vztahu se projevuje od jednoho roku života. Dítě v ústavní péči se častokrát snaží získat pozornost chováním, které je výbušné, agresivní a obsahuje zlostné výbuchy.

Typ „hypoaktivní“, útlumový – u dětí dochází k zpomalování mentálního vývoje, citová odezva je omezená. [Matějček, Langmaier 2011, s. 107-110].

3. KOMPARACE PĚSTOUNSKÉ PÉČE POLSKO VS. DÁNSKO

Polsko je svým sociálním systémem a zabezpečením náhradní rodinné výchovy inspirativní pro Českou republiku. Historicky měly oba státy mnoho společných znaků pro náhradní rodinnou výchovu. Komparativně se můžeme shodnout především v zákonu o rodině včetně přístupu právu k dítěti. Reforma péče o ohrožení dětí nastala inspirativně pro nás v Polsku od roku 2011, kdy proběhlo přijetí zákona o podpoře rodin. Primárním cílem je zabezpečení ohroženého dítěte a vyhledávání okamžité pomoci. Nastane-li situace, že dítě se nemůže vrátit do rodiny, systém náhradní rodinné péče vyhledává formu dlouhodobé pěstounské péče, která se zároveň snaží připravit dítě pro samostatnost a budoucí život. Náhradní rodinnou péči zajišťují pouze vhodní kandidáti, kteří se zavazují k výchově a plnění podmínek potřebné pro dítě. Profesionální pěstouni jsou kandidáti s maturitním vzděláním. Pěstounská rodina profesionální i neprofesionální má povinnost se účastnit organizovaných školení, zajišťující organizátorem pro náhradní rodinnou péči. Tyto školení jsou schvalovány příslušným ministrem pro rodinné záležitosti. Již zmíněný organizátor je pověřený starostou, jsou to tedy organizace nestátní nebo církevní. Funkce organizačních jednotek je: řízení náboru kandidátů pro výkon pěstounské péče, vzdělávání a organizování projektů pro zájemce, navazování spolupráce s komunitními službami, zajištění právní pomoci aj. Kapacita pro pěstounskou péči je omezená. Pro oba typy pěstounské péče mohou být uděleny maximálně tři děti do rodiny. Výjimku tvoří sourozenci. Každý pěstoun má právo požádat v tomto případě okres o pomoc. Pomoc se uskutečňuje zaměstnáním osoby, která rodině pomáhá při péči o dítě a při domácích záležitostech. Pro každou rodinu vykonávající pěstounskou péči je určen speciální koordinátor ve funkci klíčového pracovníka. Profesionální a pěstounská péče je neslučitelná. Zájemce o profesionální péči musí

mít alespoň tříletou zkušenost jako neprofesionální pěstounská rodina. Profesionální pěstoun nesmí vykonávat další pracovní poměr, stanovená smlouva mezi starostou a pěstounem dále určuje výši odměny. Odměna je vyplácena rodiči, který je uvedený ve smlouvě. V pěstounské péči může nastat situace, kde je dítě zdravotně znevýhodněné. Dokonale propracovaný systém v Polsku zajišťuje pro děti speciální rodinnou péči. Jak již bylo uvedeno, nelze jinak než souhlasit s dokonalým propracovaným systémem o ohrožené děti, který vládne na území Polské republiky [Novák 2013, s. 207–219].

Není výjimkou, že ve skandinávských zemích je velmi dobře propracovaný systém péče pro ohrožené děti. Významná reforma zákona o sociálních službách se uskutečnila dne 1. ledna roku 2011 pod názvem „BarnetsReform“. Uznávaný jedinečný skandinávský model je vlastníkem odborných a propracovaných nástrojů, které jsou součástí systému péče o děti. I když je sociální systém některými odborníky stále zpochybňován, i nadále platí hojná účast státních orgánů včetně plateb vysokých daní, které panují v zemi. Propracovaný systém pěstounské péče představuje síťovou formu, která si klade za cíl kontakt s ohroženým dítětem a rodinným příslušníkem s pokrevní nebo citovou vazbou. Realizace náhradní rodinné péče není často příčinou ekonomické situace, která vládne v Dánsku. Ekonomická situace v dané zemi je velmi vyspělá. Příčinou uskutečnění náhradní rodinné péče dochází z důvodů patologických jevů, které se objevují u dětí nebo zdravotní stav jedince, který vyžaduje nadstandardní podmínky. Z výše uvedených informací je dosti patrné, že k umístění do náhradní rodinné péče, dochází na základě domluvy a shody mezi soudem a biologickou rodinou. Existují případy, kdy k procesu dochází na základě soudního rozhodnutí. Cílem náhradní rodinné výchovy, tak jako v ostatních zemích je pro Dánský systém především umístění dítěte do náhradní rodinné péče (rodiny) oproti ústavní výchově. Do nedávné doby v zemi nebyla možnost diferenciací poskytování služeb pěstounské péče, tak jako v ostatních zemích.

Od roku 2011 je pěstounská péče poskytována klasickou i síťovou formou, a díky „BarnetsReform“ byla konkretizována komunální pěstounská péče. Zavedená inovativní forma „komunální“ pěstounské péče si klade za cíl snahu zabránit umístění dětí do ústavního zařízení. Tato forma pěstounské péče je jednoznačně a odborně zaměřená na děti se speciální potřebou. Péče pro dítě se dostává od odborně vyškolené pěstounské rodiny. Součástí péče je především vytvoření silného a rodinného zázemí pro dítě. Úkolem místní samosprávy je zajistit odborné školení pro zájemce a vykonávat dohled nad rodinou. Nelze však podotknout nižší využití síťové formy pěstounské péče v Dánsku s porovnáním mezi Švédskem a Norskem. Hlavní složkou „sítě“ je příbuzenstvo nikoli biologický vztah k dítěti, ale hloubka citového napojení mezi dítětem a pěstounem. Mírnější podmínky pro výkon síťové pěstounské neumožňují zájemci pobírat finanční odměnu za svou činnost. Příspěvek je pouze určený na pokrytí materiálních potřeb dítěte. Zájemce o „síťovou“ péči musí absolvovat odborné školení. Dítě s ohledem na věk či rozumovou schopnost se může vyjádřit, zda má zájem o pěstouna. V případě souhlasu všech stran, odbor pěstounské péče uzavře smlouvu, ve které je jasně stanovené kdy a za jakých podmínek biologická rodina navštěvuje dítě. Úkolem sociálního pracovníka je zejména kontrola a monitoring rodin, které vykonávají pěstounskou péči. Mezi další činnosti sociálního pracovníka můžeme zařadit i odborné poradenství pro rodiny, zprostředkování služeb, spolupráce s biologickou rodinou. Součástí Dánského systému je prevence rodiny s maximálním cílem omezit realizace náhradní rodinné péče. Aflastningsfamilie tzv. pomocné rodiny, které poskytují respitní pomoc jsou aktivní a velmi pozitivní součástí prevence. [Novák 2013, s. 53–63].

ZÁVĚR

Deinstitucionalizace sociálních služeb pro ohrožené děti je často diskutujícím tématem. Systém náhradní rodinné výchovy je pro sociální pracovníky velmi komplikovaný proces, ve kterém musí umět pečlivě a jednoznačně stanovit do jaké míry je ohrožená výchova či zanedbávání dítěte. Podle výzkumných souborů psychologů a především světově uznávaného psychologa pana profesora Matějčka, je ústavní výchova preferována sociálním systémem, jako poslední možnost pro náhradní výchovu dítěte. V tomto případě se nelze divit reakcím mnoha odborníkům, kteří se snaží o rozšířenou transformaci systému „náhradní rodinné výchovy“. Základním cílem státu a společnosti je uchránit děti a mládež před vznikem patologických jevů, které mohou svým jednáním způsobit zejména hlavní činitelé tedy rodina. Dle publikace „Rodiče a děti“ psána prof. Matejčkem je rodina jeden z hlavních předpokladů, který má vliv na zdravý duševní vývoj. Vliv rodiny pro život dítěte je jednoznačný. Cílem sociální péče a náhradní rodinné výchovy je zajistit pro jedince podmínky, které vyhovují a maximálně se podobají rodinnému životu. Na zanedbávání dětí či mládež nelze nahlížet pouze izolovaně. Vliv zanedbané výchovy dopadá nejen na samotného jedince, ale také na společnost. Tímto vzniká pravděpodobnost výskytu patologických jevů u ohrožených jedinců.

LITERATURA

- Bubelová, Věduna, Vávrová Alena, Vránová, Lucie, Frantíková, Jana (2011), *Základní informace o náhradní rodinné péči*, Praha: Středisko náhradní rodinné péče.
- Cintulová Ludwig, Lucia, Bundzelová, Katarína, Tománek, Pavol (2017), *Teachers' competencies in cyberbullying Prevention strategies at primary school*, Edukacja Otwarta. Płock: Szkoła Wyższa im. Pawła Włodkowica w Płocku.
- Dunovský, Jiří (2005), *Problematika dětských práv a komerčního sexuálního zneužívání dětí u nás a ve světě*, Praha: Grada.
- Gabriel, Zbyněk, Novák, Tomáš (2008), *Psychologické poradenství v náhradní rodinné péči*, Praha: GRADA.
- Gillernová, Ilona (2011), *Psychologické aspekty změn v české společnosti, člověk na přelomu tisíciletí*, Praha: Grada Publishing.
- Helus, Zdeněk (1987), *Vyznat se v dětech*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Kunhartová, Monika, Potměšil Miloň, Potměšilová, Petra (2017) *Náročné otcovství: být otcem dítěte s postižením*, Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum.
- LANGMEIER, Josef, MATĚJČEK, Zdeněk (2011), *Psychická deprivace v dětství*, Praha: Karolinum.
- Matoušek, Oldřich, Kodymová, Pavla, Koláčková, Jana (2010), *Sociální práce v praxi: specifika různých cílových skupin a práce s nimi*. Vyd. 2. Praha: Portál
- Matoušek, Oldřich, Pazlarová, Hana (2016), *Státní orgány sociálněprávní ochrany dětí: dobrá praxe z pohledu rodin a pracovníků*, Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum.
- Pemová, Terezie, Ptáček, Radek (2016), *Zanedbávání dětí: příčiny, důsledky a možnosti hodnocení*, Praha: Grada Publishing.
- Ševčík, Drahomír, Špatenková, Naděžda (2011), *Domácí násilí: kontext, dynamika a intervence*, Praha: Portál.